

6. Ženy a společenský život: manželství

Návod chci dát a nemám přání jiné než šťastným milencům k prospěchu býti. Láska, jež paměť má, ta neodplyne a proto dlouho s ní můžeme žítí.

...

Poslyšte, princezno, co z toho plyne: budou-li srdce jinou barvu mítí, doběte tak. Láska tím nepomine a proto dlouho s ní můžeme žítí.

Zdá se, že v této baladě, kterou François Villon věnoval pařížskému starostovi Robertu d'Estoutevilleovi a jeho ženě Ambroise de Loré v den jejích svatby, básník „shrnul“ pojetí manželství ve feudální době a ve středověku. Utvářelo se pomalu, postupně, během řady předchozích staletí; je tedy nezbytné krátce rekapitulovat jeho genezi, abychom pak mohli lépe sledovat postavení vdané ženy v onom pátisíciletí, jež nás zajímá: od 10. do 15. století.

* * *

Zvyklosti takzvaných „barbarských“ národů, jež se během 5. a 6. století usadily v Galii, ať už mírumilovně nebo silou zbraní, byly podle všeho mnohem bližší keltským obyčejům než římským zákonům a římské správě. Když se císařství hroutilo, docházelo proto nejspíš bez větších konfliktů k osmíže mezi Kelty, kteří v Galii tvořili většinu původních obyvatel, a nové příšlymi Franky, Burgundy a Vizigóty.

Pro všechna tato etnika byla jádrem, podstatnou strukturou společností *rodina* jako příbuzenství lidí stejné krve; určující pro ně byla solidarita vytvořená přírozenými pouty, nikoli otcovská autorita. Jako

u Římanů. Tento rozdíl měl významné důsledky, mimo jiné stabilitu rodinného kolektivu: ten byl vlastně nezničitelný, protože spočíval na pokrevních svazcích mezi jednotlivci. Rodina tak byla faktickým stávkem vyplývající z přirozeného společenství mezi příbuznými, žijícími v téže domácnosti. Takovito typ rodiny neměl nic společného s kmenem ani s autoritářskou a „monarchickou“ strukturou, jakou znala antika. A také se jen volně podobal rodině omezené na své jádro* (tj. otec – matka – dítě), jak ji známe dnes.

Národy keltského, germánského a nordického původu – navzdory drsným mravům – byly tedy díky svým obyčejům relativně otevřené pro novost-evangelijních principů. Rodinný systém, který byl u nich zaveden, je disponoval k uznání nezrušitelného svazku mezi mužem a ženou. A například u Franků, jak bylo zjištěno, byla „cca. krev“ (*wehrgeld*) stejná pro muže i pro ženu; to naznačuje, že měli jistý smysl pro rovnost obou pohlaví.

Evangelium slovy všech tří synoptiků vyhlašuje, že člověk nemá rozdělovat, co Bůh spojil (Mt 5,31–32 a 19,3–9; L 16,18; Mk 10,2–12). Křesťanská víra, náročnější než Starý zákon, tak ustavila trvalou jednotu muže a ženy v úplné vzájemné rovnosti.

Církev pak v průběhu staletí dávala na nesečtné nesnáze, jež s sebou toto ustanovení v praxi přinášelo, odpovědi často různé podle okolností, ne však proměnlivé co do jádra nauky. Gabriel Le Bras v závěru své obsáhlé studie⁹⁹ říká: „Od počátku křesťanství až do našich dnů se základní přesvědčení víry vůbec nezměnilo. Manželství je chápáno jako svátost ustanovená Bohem k tomu, aby zajišťovala rodině potřebné milosti.“ Pokud se termín *rodina* míní v jeho pravém smyslu, totiž „pojímá-li se jako dobro pro každou z osob, jež ji vytvářejí, stejně tak jako pro celek; je tato definice platná pro celé křesťanské společenství“.

Proto je křesťanské pojetí manželství významně především pro histotii ženy. Rovnost, kterou ustavilo, působila rozhodně v její prospěch. A můžeme si dobře představit, že v dobách, kdy byla žena pokládána za věc náležitější muži – chráněnou v římském světě sotva víc než otrok, o něco sice lépe ve světě „barbarském“, ale stále zdaleka ne s rovností práva –, zněly výpovědi evangelií jako čirá anomálie; a právě tak i způ-

* V anglosaské literatuře je běžný termín *nuclear family*. (Pozn. překl.)

sob, jakým je přejal svatý Pavel, ačkoli ten bývá často prohlášován za misogyna a zásadního antifeministu. Jistě, Pavel mnohokrát ženám adresoval různá doporučení ohledně ctností, mlčení a skromnosti, ne vždy se však rozlišuje, co mohlo být diktováno jen zvyklostmi běžnými v tehdejší epoše.⁵⁰ Také jsou dobře známy a hojně citovány jeho výroky z prvního listu Korintským: „Hlavou každého muže je Kristus, hlavou ženy je muž... Muž si nemá zahalovat hlavu, protože je obrazem a odleskem slávy Boží, kdežto žena je odleskem slávy mužovy. Vždyť muž není ze ženy, nýbrž žena z muže. Muž přece nebyl stvořen pro ženu, ale žena pro muže. Proto má žena mít na hlavě znamení moci [tj. má mít hlavu pokrytou na znamení své podřízenosti] kvůli andělům.“ Ale text hned pokračuje takto: „V Kristu ovšem není žena bez muže ani muž bez ženy, vždyť jako je žena z muže,* tak i muž skrze ženu [tj. rodí se z ženy] – všechno pak je z Boha.“ (1 K 11,3,7–12.)

Jisté však je, že dnes už stěží dokážeme ocenit, jak zcela nová tehdy byla absolutní symetrie, naprostá rovnost, jakou předpokládají vzájemné povinnosti obou partnerů v manželství, lapidálně shrnuté v téže Pavlově epistoletě slovy: „Žena nemá své tělo pro sebe, ale pro svého muže. Podobně však ani muž nemá své tělo pro sebe, ale pro svou ženu“ (1 K 7,4). Stvrzení takovéhoho manželství, jež činí jednotu muže a ženy nezrušitelnou, bylo spatřováno ve scéně svatby v Káně Galilejské (J 2,1–12). Velmi jasné to je vyjádřeno v díle, které bylo dlouho připisováno Cyrilu Alexandrijskému a jež moderní kritika navrátila teologu Theodorovi, který se narodil koncem čtvrtého století v Antiochii a stal se biskupem v Sýrii: „Ten, který se zrodil z Panny a svými slovy i svým životem oslavoval panenství“, napsal tento autor, „chtěl pocítit manželství svou přitomností a přinést mu bohatý dar, aby se už v manželství nevidělo jen uspokojování vášní a aby nikdo neprohlášoval manželství za nedovolené.“ Jinak řečeno, v očích křesťanů se panenství i manželství od počátků církve těšilo stejné úctě. Ireneci z Lyonu již ve druhém století v polemice proti gnostikům poukazoval na to, že prohlášením manželství za hříšné a vidět v těle přičinu hříchu znamená urážet Stvořitele. A svatý Pavel v epistoletě Efezským dává navíc manželství mystický význam – v jednotě mezi mužem a ženou vidí symbol jed-

noty mezi Kristem a církví: „V poddanosti Kristu se podřízujete jedni druhým: ženy svým mužům jako Pánu, protože muž je hlavou ženy, jako Kristus je hlavou církve, těla, které spasí“ (Ef 5,21–23).

V každodenním životě se ovšem tato nauka střetávala s tvrdou realitou. Totéž bychoť však mohli říci téměř o všech zásadách evangelia. Není snad pro život církve i každého jednotlivého křesťana typická něžná, jak řeší problémy, které jsou samy o sobě neřešitelné a jsou uznávány jako neřešitelné, pokud ku pomoci nezasáhne milost? Manželství je toho významným příkladem, neboť věřícímu přináší svou specifickou milost a zároveň i své specifické obtíže.

Křesťanská nauka o manželství byla budována postupně, krok za krokem, na základě nerozlučitelné jednoty a oboustranné vzájemné rovnosti mezi dvěma lidskými bytostmi, rovností, která také oběma připojení pravidiłm a zvyklostem, jež vládly v tehdejší svět, připomínáme znovu, že podle římského práva byla dcera po celý život nesvobodná, z poručnictví otce přecházela do poručnictví svého manžela. A církve se již dozvěděli výše, nebylo posilováno žádnou sankcí (leđa jsme se již dozvěděli výše, nebylo posilováno žádnou sankcí (leđa mnohem později ke konci císařství). I do „barbarských“ zvyklostí vnášely křesťanské vlivy významná zlepšení. Tak na konci franského období se už manželovi nepřiznávalo právo zabít svou ženu,⁵¹ leč ze spravedlivého důvodu...“ Přitom, opakujeme, bylo zvykové právo Franků a podobně Burgundů již pro ženu mnohem příznivější, než tomu bylo většinou jinde, například u Sasů a později u Normanů. Péče představitelů církve během období, jež můžeme nazývat franské, tj. od 6. do 7. století, nespočívala jen ve zjemňování mravů, ale také a především zároveň s důrazem na stabilitu manželství – v zajišťování svobodného souhlasu budoucích manželů s manželským svazkem. Tím, co by mohlo jejich svobodnému rozhodování překážet, však tentokrát nebyla otcovská autorita, ale váha rodné skupiny.

Může nás překvapit, že během této periody se biskupové, preláti a kněží skoro vůbec nezabývali problémem rozvodů (toho se týká jediný kanonický text, vydáný na synodu v Orléansu roku 533), nýbrž jinými cestami. Tomuto termínu je ovšem třeba správně rozumět. Pro nás znamená poměr mezi členy rodiny v úzkém smyslu – jedním, který dnes známe: otec, matka, dítě. V době Franků stejně jako za císařství a poz-

* Poslední dvě věty se opírají o biblický popis stvoření prvního muže a první ženy ve 2. kapitole Geneze (Gn 2,7–24). (Pozn. překl.)

ději v opoře feudalismu označoval sexuální vztahy mezi bratřenci a sestřenicemi nebo příbuznými, jež bychom dnes považovali za značně vzdálené.⁷ Sněmy v Agde a v Epaone z let 506 a 517 upřesňovaly, že „ožení-li se někdo s vdovou po svém bratru nebo se sestrou své zemělé ženy, nebo se svou tetyní, sestřenicí druhého nebo třetího stupně, jsou taková manželství zakázána, ale neprohlašujeme za neplatná ta, která již byla uzavřena. A dále ožení-li se někdo s vdovou po svém strýci z otcovy nebo matčiny strany, nebo dokonce se svou neteří, nebo kdokoli by v budoucnosti uzavřel nedovolený sňatek, který musí být zrušen, bude mít svobodu uzavřít později sňatek lepší.“ Další sněmy, clermontský (r. 535), orleánský (v letech 538 a 541) a pařížský (kolem roku 556) připojily k předchozímu seznamu „lctu ze strany otec nebo matky, a také jejich snachu nebo její dceru“. Pozdější sněmy v 7. a 8. století tyto zákazy přebíraly, kdežto sněm ve Verboric (753) začal určovat zakázané stupně příbuzenství: „Bratřenci a sestřenicé třetího stupně, kteří uzavřou manželství, musí být odděleni, ale budou se moci po pokání znovu oženit či vdát (s jinými partnery). Ti z nich, kteří jsou spřízněni ve 4. stupni a již uzavřeli manželství, nemusí být odloučeni, zatímco manželství uzavíraná v budoucnosti mezi bratřenci a sestřenicemi ve čtvrtém stupni nebudou nadále povolována.“ Tyto zákazy byly obnoveny v Compiègne (757), v Arles a Mohuči (813); i později byly ještě mnohokrát opakovány. Zákazy byly pak rozšiřovány dokonce až do sedmého stupně příbuzenství, ale konečně na IV. lateránském koncilu v roce 1215 byl zákaz manželství omezen na první čtyři stupně. Do té doby však byla přidávána ještě další varování, zesílená různými sankcemi: „Ten, kdo se dopustí hříchu se dvěma sestrami,“ říká sněm v Triburu (895), „bude do konce svého života konat pokání a zůstane zdrženlivý. Druhá ze sester bude odsouzena ke stejnému trestu, jestliže věděla o vině té první. Pokud nevěděla, bude činit pokání, ale bude se moci vdát.“ Manželství dvou bratří se dvěma sestrami bylo rovněž zakázáno.

Dodějme ještě, že za incest bylo považováno i manželství mezi osobami spřízněnými duchovními pouty, jaká vytvářejí svátosti křtu a břimování; například muž, který by si chtěl vzít vlastní kmotřenku, spadl pod sankci, která postihovala incest.

Tyto vytvářené opakované předpisy můžeme pochopit jen tehdy, ujasníme-li si konkrétní životní okolnosti v daném období. Rodinu tvo-

řily tehdy osoby, které žily ve společné domácnosti, kolem stejného krbu, „ukrajovaly z téhož bochníku chleba a pily ze stejného hrnku“; jinak řečeno byla to „obvyklá“ rodina, jaká na našem venkově přetrvávala během feudalismu a středověku a ještě mnohem déle, než bychom byli ochotni věřit. Je to naše obvyklá rodina, kterou znovu nacházíme například na východě a ve střední Francii a ovšem i předtím za *ancien régime* (od konce středověku do Francouzské revoluce) v podobě tzv. „*communautés taisebles*“⁸; některé z nichž dokonce přžily revoluci. Mivá s „kláštery ženatých rolníků“ v Morvanu, Berry a Pikardii.⁹

Za těchto podmínek si důstojnost rodinného života žádala, aby se přísně bránilo všem sexuálníím vztahům mezi bratřenci a sestřenicemi, i vzdálenými. Církevní zákazy nabádaly k ustavení atmosféry spořádaného chování mezi lidmi, kteří sdíleli společný život v často izolovaném rodinných skupinách; uvědomme si, že obyvatelstvo na venkově bylo značně rozptýlené. Nemusíme ani být sociology, abychom pochopili, že tato obezřetnost předcházela prohiškům a nepořádkům, k nimž mohlo snadno dojít v intimitě „domácích krbů“: vždyť třeba v horách žila rodina během zimních měsíců uzavřena sama do sebe. Církevní sankce uchránily takové rodiny před přirozenými následky jež plynou ze sňatků mezi blízkými příbuznými. Stačí si vzpomenout na stav degenerace, k jakému dospěly některé ostrovní populace odmítající exogamická manželství. Církevní předpisy naopak povzbuzovaly rodinné skupiny k tomu, aby se navzájem otevřely; každým sňatkem se pak také rozšiřovaly, a to vedlo i k rozšíření okruhu rodinné solidarity. Právo soukromé msty, jež bylo ve feudálním období ještě uplatňováno, umožňovalo sice jednotlivci apelovat na celé rodinné společenství, aby potrestalo urážku jemu způsobenou, ale tentýž smysl rozšířené solidarity měl zase v běžném životě jiné, šťastnější a mírumilovnější účinky. Bývalo běžné přijmout u rodinného krbu chudého příbuzného, pečovat doma o staré lidi, zacházet stejně dobře s manželskými i nemanželskými dětmi.

Naproti tomu měla rodinná skupina stále sklon zasahovat do osobních práv, zvláště pokud šlo o manželství; to dlouho zůstávalo záležitostí

* Právně ustavená společenství majetku mezi osobami příbuznými a ne-příbuznými žijícími pod jednou střechou. (Pozn. překl.)

tí rodiny ne jednotlivce. Taková tendence byla ze strany skupiny zcela přirozená, často motivovaná kolektivní citlivostí. Její pozůstatky můžeme sledovat dodnes, především na venkově: snahy zveřejnit výňodným sňatkem dědičství nebo získat určité pole ještě zcela nevyumizely, i když jsou dnes již jen chabým odrazem dávné minulosti. Církevní sněmy a koncily přispívaly k rozšiřování rodinného kruhu, a také tím účinně oslabovaly moc rodinné skupiny.

* * *

Pokud vycházíme z historie práva, vždy si můžeme klást otázku, nešlo-li o předpisy čisté teoretické. Proto bude vhodné obrátit se k příkladům z reálného života. Z povahy věci vyplývá, že se skoro vždy týkají osob vyššího postavení, případů, jimiž se museli zabývat biskupové či dokonce papež. Jsou však vskutku exemplární, protože – jak zdůrazňují odborníci na dějiny práva – církevní soudy se zabývaly králi, císaři nebo barony jako obyčejnými soukromíky. Potvrzují také naši dřívější poznámku o manželském právu obecně: většinou se týkají otázky incestu. Jeden z nich je zvláště pozoruhodný: případ syna Hugona Kapeta, pozdějšího krále Roberta II., zvaného Robert Pobožný.

Robert se ve věku kolem osmnácti let oženil s „již starší“ vdovou, jak uvádějí texty, po hraběti z Ponthieu, Zuzanou řečenou Rozala, která mu přinesla věnem hrad Montreuil. Vyhověl tím přání svého otce, který byl téhož roku 987 zvolen králem.

Robert nebyl v tomto svazku příliš spokojený a o dva roky později (r. 989) Zuzanu zapudil, aniž na to biskupové v jeho okolí jakkoli reagovali. Poté se vášnivě zamiloval do Berty, hraběnky z Blois a Chartres, ačkoli byla manželkou hraběte Eudesa a matkou jeho pěti dětí. Když ten roku 995 zemřel, Berta s Robertem toužili co nejdříve uzavřít sňatek, ale Hugo Kapet se stavěl proti tomu. Avšak i on zakrátko zemřel (24. listopadu 996) a Robert pak slavil svatbu s Bertou za přítomnosti několika biskupů včetně tourského arcibiskupa Archanbaulta.

Nový Robertův sňatek však vyvolal námitky papeže Řehoře V. K podivu ne kvůli jeho dřívějšímu manželství, ale proto, že novomanžele byli v příbuzenském vztahu třetího stupně. Oba byli skutečně potomky žen německého císaře Jindřicha I. Ptáčníka: Berta prostřednictvím své babičky Matyldy a své matky Gerbergy, Robert prostřednictvím svého otce, jehož matka Hadwiga byla také císařovou dcerou. Sněm svo-

laný r. 997 do Paříže nařídil pod trestem exkomunikace manželům rozluku a přikázal arcibiskupu Archanbaultovi a ostatním účastníkům svatby, aby se odebrali do Říma podat vysvětlení. Avšak velmi zamilovaní Robert a Berta neuposlechli. Teprve v roce 1005 se král rozhodl, ač nerad, že Bertu opustí; pravděpodobně však ne z poslušnosti k papeži, nýbrž kvůli státnímu zájmu, protože mu Berta nedala žádné dítě. Nemůže nás nudiť taková shovívavost k rozpadu prvního manželství, a naproti tomu nesmlouvavá přísnost vůči druhému sňatku, uzavřenému za podílník, jež by se dnes pokládaly za zcela přijatelné. Třetím stupněm příbuzenství byl totiž v daném případě vztah bratrance a sestřence, jejichž rodiče nebyli vlastními sourozenci. To jistě určitý druh příbuzenství je, ale nám nepřipadá významný.

Obdobných příkladů je mnoho. Známý je případ Viléma z Normandie a Matyldy z Flander. Vilém ve svých devácti letech požádal o ruku Matyldu, dceru hraběte Flanderského, Balduina V. Ačkoli badatelé nejsou dnes zajedno co do přesného určení dějů rodokmenů, je prokázano, že Matylda i Vilém byli potomky Rollona, prvního hraběte normandského. Třebaže šlo pouze o pátý stupeň příbuzenství, stačilo to tehdy k zázaku sňatku. Manželé se rozhodli toho nechat, i když se tím naštou dobu dostali do konfliktu s duchovenstvem Normandie. Avšak slavný opat Lanfranc z Bec-Hellouinu se nakonec s vévodou smířil a odebral se do Říma jednat v jeho prospěch. Dosáhl udělení dispensy r. 1059 s podmínkou, že každý z obou manželů dá postaviti jeden klášter. Jak je známo, vznikla tak dvě opatství v Caen: mužský klášter s kostelem svatého Štěpána, kde byl později pohřben Vilém Dobyvatel, a ženský klášter s kostelem Nejsvětější Trojice, v němž byla pochována Matylda. Přibližně v téže době biskup z Cambrai exkomunikoval hraběnkou Richildu z Henegavska, protože se vdala za jiného flanderského hraběte, Balduina VI., syna předchozího, ačkoli byla vdovou po jednom z jeho příbuzných, Hermannovi. Podobně vikomt Béarnský, Centule IV., se oženil s jednou ze svých příbuzných jménem Gisela. Není přesně známo, o který stupeň příbuzenství šlo, ale oba manželé se museli rozjit. Gisela vstoupila do clunyského řádu, Centule se o několik let později znovu oženil s Beatricí z Bigorre. Také Vilém VIII., vévoda z Akvitánie a hrabě z Poitiers, zapudil svou druhou manželku, protože s ní neměl děti, a ve svých pětadvaceti letech si vzal za ženu dvacetiletou Odeardu, dceru vévody Roberta z Bourgoigne. Církev se proti tomu

postavila, protože byli v příbuzenských vztazích; Akvitánský vévoda se musel obrátit na Řím, aby obdržel potřebnou dispens a mohl prohlásit za legitimního „bastarda“, jehož měl s Odeardou. Nebyl jím nikdo jiný než budoucí Vilém IX., od roku 1071 vévoda Akvitánský, první z francouzských trubadurů. O nějaký čas později si opět v Normandii Vilém Clito, syn hraběte Roberta, vzal za manželku Sibyllu z Anjou; jejich manželství však bylo zrušeno, protože oba byli potomky Richarda I. Normanského, třebaže šlo o příbuzenství pátého nebo šestého stupně.

Na základě velkého počtu případů, o nichž jednaly a rozhodovaly sněmy, byla vypracována celá nauka, na níž je pozoruhodné, že v důsledku poměrně vládnoucích ve společnosti za franského a císařského období se kanonické předpisy týkaly mnohem častěji incestu než rozvodu. V 11. století byly zákazy slavnostně obnoveny papežem Mikulášem II. na synodu, jež svolal do Říma na 14. duben 1059 a jenž se též stal východiskem gregoriánské reformy. Každý svazek až do sedmého stupně příbuzenství byl prohlášen za incestní. O něco později, v roce 1063, napsal svatý Petr Damiani pojednání *De gradibus parentale* (O stupních příbuzenství), v němž tyto různé stupně definoval a upřesnil. Ale jak se dalo očekávat od muže takového ducha, ncomenzil se na restriktivní opatření. Každý svazek, prohlásil, je založen na lásce (*caritas*), lásce k Bohu i lásce k bližnímu, jež v očích církve tvoří lásku jedinou. A slavný dopis papeže Alexandra II., sepsaný téhož roku, navázal na světcovy myšlenky a poukázal navíc na aspekt brautství: jelikož všichni členové téhož rodinného společenství jsou si navzájem bratry a sestrami, měly by sexuální vztahy mezi nimi incestní povahu. Dynamika lásky k bližnímu tak sama vede k hledání manželských partnerů vně rodinné skupiny.

Předpisům týkajícím se rozvodu nebyla věnována větší pozornost až asi do první poloviny 12. století. Tehdy však začaly církevní činitele znepokojovat možné důsledky přísnosti vůči manželství mezi pokrevně příbuznými. Některá manželství byla anulována kvůli překážce z příbuzenství, na niž se však manželé odvolávali až dodatečně, jako na záminku k rozvodu. Šlo tak vlastně o zastírané rozlučky. Když se Elcnona Akvitánská rozváděla se svým prvním manželem, francouzským králem Ludvíkem VII., bylo jasné, že překážku pokrevního příbuzenství po patnácti letech manželství uplatňovala jen proto, že měla v hlavě jiné plány! Jako příklad bývá také uváděna sestra hraběte z Marche, Almoda, která měla postupně tři manžely, protože se s prvními dvěma

rozešla „z důvodů příbuzenství“. Biskupové si uvědomovali tyto obtíže společnosti, která se vyvíjela, a proto byla kvůli uchování nerozlučitelnosti manželského svazku překážka z příbuzenství na IV. lateránském koncilu v r. 1215 omezena na čtyři stupně. Rozluka zůstala zakázána, ale byla zmiřněna dovolením rozchodu na základě vzájemné dohody; tuto možnost zavedl již sněm v Agde r. 506 a v církevním právu platí dodnes. Tak se v r. 1049 před synod v Remci dostavil hrabě Thibaut a dosáhl schválení svého rozchodu s manželkou, zatímco týž sněm exkomunikoval Hugona z Braine, který zapudil svou ženu, aby mohl uzavřít jiné manželství. Do té doby se synody a koncily otázkou rozlučky zabývaly jen velmi vzácně. Nejproslulější byl případ císaře Lothara I. v 9. století, jehož manželství nebylo anulováno do jeho smrti. A jak jsme viděli, francouzský král Filip I. byl exkomunikován kvůli svému nedovolenému svazku s Bertradou z Montfortu.

* * *

Jisté nás musí udivit, jak shovívavě a bez spechu postupovali zpravidla biskupové a preláti v případech rozvodu, jež jim byly předloženy, v porovnání s přísností, s níž zasahovali do případů incestu (v tehdejšíším smyslu, jak jsme vysvětlili). Zjevně bylo jejich první starostí nedopustit, aby byl někdo v souvislosti se sňatkem vystaven příliš silnému tlaku svého okolí. Pokud šlo o ženy, bylo třeba se takového tlaku obávat tím spíše, že alespoň zpočátku právě žena předávala šlechtictví, ale také otroctví. V době feudální ve vlastním smyslu předával šlechtictví otec, s výjimkou některých oblastí s jinými lokálními zvyklostmi, například Champagne nebo Barrois, kde je předávala matka; to byl relikv z dob, kdy šlechtictví a svobodný stav byly totéž. Tehdy, a potom i ve feudální době, předávala svobodu a nezávislost vždy matka, a tuto okolnost nemohlo žádné rodinné společenství nechávat stranou, jednalo-li se o sňatek některé z žen z jeho středu.

* * *

Od 8. století už církev nevyžadovala souhlas rodičů, který byl do té doby pokládán pro plnost manželství za nezbytný. (Šlo vskutku o souhlas rodičů, otce a matky, nikoli rodiny; jak jsme viděli, předpisy proti incestu, které směřovaly k oslabení vlivu celé rodinné skupiny, byly mnohem dřívější). Souhlas otce a matky byl v očích církve tím

méně důležitý, čím více vystupovala do popředí hodnota manželství jako svátosti. Jejimi udělovateli – sobě navzájem – jsou totiž sami snoubenci, kněz je jen svědek. Během času docházelo v této věci ke zřetelnému vývoji: v té míře, jak se ujasňovalo chápání svátosti, tedy i role snoubenců jako jejich udělovatelů, byl také kladen stále větší důraz na jejich vzájemný souhlas – na úkor otcovského a mateřského schválení, na úkor mínění rodiny a dokonce také významu kněze, jenž svou přítomností pouze symbolicky zastupuje přítomnost celé církve a dosvědčuje posvátný charakter manželského svazku. Nauka církve o manželství nebo spíše její praxe při uzavírání sňatků – zprvu poněkud nejistá, váhavá a během prvních století ovlivněná zvyklostmi zavcedenými v římském světě – se od 8. století upevnila, když se upustilo od souhlasu rodičů jako podmínky platnosti manželství. Velmi jasně byla tato nauka formulována ve 12. století. Její různé etapy podrobně popsal historik právní vědy René Metz.³ V dílech předních teologů jako byli Hugo od Svateho Viktora nebo Petr Lombardský je už zřetelně vyjádřeno, že pro uskutečnění manželského svazku je rozhodující vůle obou manželů.⁴ Od Viléma z Auxerre ze 13. století máme toto shrnutí: „Nikoli přání bydlit spolu ani mít tělesné styky je účinnou příčinou (*causa efficiens*) manželství, tou je všeobecná vůle ustavit manželský svazek, a toto spojení zahrnuje mnoho věcí: soužití, tělesné styky, vzájemné služby a moc každého z manželů nad tělem druhého.“

Ve feudálním období všeobecně dodržovaný rituál svatebního obřadu vyjadřoval to, co definovali teologové. Již z roku 1072 je zachován jeho popis, pořízený na sněmu v Rouenu: svatba se slaví dopoledne, většinou, svatebčané mají být střizliví. Snoubenci dostanou od kněze požehnání, předtím se však pečlivě zkontrolují rodokmeny každého z nich. Formulace, jež snoubenci používají, jsou velmi prosté: „Beru si tě za manželku“, „beru si tě za manželku“. Nebo také: „Tímto prstenem si vás беру za manžela/manželku a svým tělem vám vyjadřuji úctu“. Ve feudálním období byla skutečně výměna slibů doprovázena výměnou prstenů; odpovídalo to plně mentalitě doby, kdy se vše vyjadřovalo konkrétními gesty a symbolický předmět jakýmsi způsobem ztělesňoval daný právní akt. Když někdo prodával půdu, předal hroudu hlíny nebo stéblo slámy kupujícímu, a toto předání bylo vlastním aktem prodávající; písemný záznam se prováděl dodatečně jen pro zapamatování. V té době se také rozšířil zvyk roztáhnout závoj – obvykle purpurový –

nad hlavami manželů během kněžského požehnání. Toto gesto bylo úlohou svědků a znamená také, že jejich účast při svatbě se stávala důležitou – opět v souladu s mentalitou doby, která přikládala ústnímu důkazu a vůbec ústnímu svědectví velký význam. Další sněmy, jako například v Lillebonne (1080) a v Nîmes (1087), dosvědčují, že se tyto rozdílné zvyklosti při svatebním obřadu v 11. století značně rozšířily.

Obřad, jaký se v té době ustálil, byl z hlediska církve významný tím, že znesnadňoval tajné sňatky. Ty totiž mohly být vynucovány násilím, poskytovaly příležitost k podvodům v osobě manžela či manželky apod. Je proto pochopitelná péče o veřejnou povahu a důstojný ráz svatebního obřadu; k obojímu měla přispívat i přítomnost kněze, jež dříve nebyla vyžadována. I tak docházelo v běžné praxi k různým zábranným případům, jež porůznu nalézáme v dobových vyprávěních nebo kronikách. Tak se dva mladí lidé rozhodli; že se vezmou; jejich farář je pod tou či onou záminkou odmítl oddat; jednoho dne tedy zaklepal u jeho dveří, a jakmile otevřel, oba kvapně přonesli obřadní formuli, dřív než stačil zase zavřít!

Nauka o hodnotě křesťanského manželství jako svátosti udílené a žité manželi samými vděčila celkově za mnoho některým prelátům, jako byl v 9. století Hinkmar z Remese nebo Abbo z Fleury ve století desátém, kteří kladli důraz na podíl sezdaných osob, tedy lajků, na všem, co se týkalo právní stránky manželství. Zejména pro Abbona tvořili dokonce laici žijící v manželství jakýsi „řád“; kladl manželství téměř na roveň kněžství. Tyto myšlenky byly během času přijímány a později, ve 13. století, byly chápány jako obecně uznávané pravdy. Patřily k hodnocení manželského stavu jako věci posvátné (*sacramentum*).

* * *

V pozdější době můžeme sledovat jakýsi zvláštní zpětný vývoj. Vlivem obnovování římského práva, které se v Itálii začalo znovu uplatňovat už ve 12. století a ve Francii se v 16. století prosadilo ve zvycích i v právní praxi, vystupovaly do popředí tendence k opětovnému omezení svobody mladých párů, a manželské právní záležitosti byly podrobeny výhradně klerikální pravomoci.

V průběhu tridentského koncilu docházelo v otázkách manželství k vášnivým řečnickým soubojům a francouzští účastníci, mluvíci královské moci, se projevovali jako nejzarpuntilejší bojovníci proti svobodě

manželů a za obnovení požadavku souhlasu rodičů se sňatkem. Během zasedání koncilu, jež se tímto tématem zabývala v letech 1547 až 1562 a opakovaně v roce 1563, byl vliv francouzské delegace velmi zřetelný. Mzítím ve Francii dal již v roce 1556 edikt krále Jindřicha II. rodičům právo vydělit ty své děti, které vstoupily do manželského svazku bez jejich souhlasu. To byl návrat, jakkoli důležitý, ke starověké *patria potestas*, a na koncilu byly patrné snahy získat od celocírkevního shromáždění potvrzení této – ve skutečnosti silně reakční – tendence. V každém případě bylo dosaženo přijetí nových ustanovení, jež směřovala k posilování věřejného charakteru sňatku: ten se stal závaznou podmínkou jeho právoplatnosti.

Tato opatření posílala roli rodičů a stejně tak i kněze: svatba se musela slavit v kostele za účasti faráře snoubenců nebo kněze jím zplnomocněného a za přítomnosti nejméně dvou nebo tří svědků. Od té doby se kněz ptá každého ze snoubenců a dostává jejich souhlas; on pronáší slova posvěcení manželství, po nichž novomanželům uděluje požehnání. K povinnostem faráře navíc nově patřilo pečlivé a řádné vést farní matriky, které se pak v řadě zemí staly civilní matrikou. Tyto četné nové předpisy sice neznamenalny popření snah papežů a církvních právníků ve feudálním období, aby sami manželé byli uznáni za udělovatele svátosti manželství, přesto však značně omezily jejich svobodu. René Metz napsal v závěru své studie, že „středověké kanonické právo bylo v praxi mnohem feminističtější než současné kanonické právo“. Zdůrazňuje, že většina pojednání právníků a odborníků na kanonické právo, věnovaných těmto otázkám, prozrazuje nedůvěru vůči ženám.

Tato nedůvěra se ostatně rozšířila na oba snoubence, protože byla zároveň značně zvýšena hranice plnoletosti opravňující k uzavření sňatku: podle celocírkvních katolické normy na dvacet let pro hochy a pro dívky na osmáct let. Ve Francii se tehdy dokonce věk plnoletosti vrátil k zvyklostem z římského období: k pětadvaceti letům – přinejmenším u hochů, neboť u dívek se věci měly jinak: jim totiž římské právo vůbec plnoletosti či plnoprávnost nepřiznávalo.*

Na druhé straně je pro nás jisté překvapivé, že podle většiny zvyklostí ve feudální době byly dívky pokládány za plnoleté ve dvanácti letech, chlapci ve čtrnácti.

* O drastických rozdílech v právním postavení obou pohlaví v římské říši jedná autorka podrobněji v první kapitole na str. 18–27. (Pozn. překl.)

Otázka plnoletosti, tak důležitá nejen pokud jde o právní způsobilost k manželství, ale pro život ve společnosti obecně, si zaslouží, abychom se jí věnovali podrobněji. Ve zvykovém právu panovaly ve feudální době jisté rozdíly. V některých oblastech, například v Champagne, byla hranice plnoletosti ve šlechtických rodinách vyšší, patnáct let u dívek a osmáct let u chlapců. Ale pro většinu prostých rodin představoval věk dvanáct a patnáct let obvyklou normu. Je pozoruhodné, že tyto zvyklosti vážně počítaly s rychlejším vyspíváním ženy, které se dnes mohdy nebere v tívalu (například ve školství). Němalo významný rozdíl mezi oběma pohlavními etapách mentálního a fyziologického vývoje je mimo jiné vysvětluje, proč ženy mohly dříve dospěhnout plnoletosti i „plně způsobilosti“, jak říkají právníci. Je ostatně třeba si povšimnout, že dosažení plnoletosti v tak raném věku bylo možné díky podpoře rodinné skupiny, která byla tehdy dopřávána dívkám i chlapcům po celou dobu jejich života. Tento pocit solidarity mohl sice mít nepříznivé důsledky pro rozvíjení osobní svobody, ale měl také své výhody, neboť každý věděl, že může počítat s podporou celé rodiny všech jejích členů. Obráceně tomu bylo v době francouzského klasicismu, kdy byla obnova výhradní autorita otce: dosažení plnoletosti pak mělo malý význam. Moliérový komedie nám zpřítomňují spory mezi otcem a jeho dětmi, a to právě o manželství, s dobře známými důsledky.* A v téměř sedmnáctém století přijímá žena normálně a povinně přijímání svého manžela; dříve panovaly různé zvyky: žena mohla přijmout manželovo jméno nebo si ponechat své vlastní: po otci, po matce, nebo i přízvisko, které sama dostala.

* * *

Snadno nám přijde na mysl námítka: nebyly manželské svazky „aranžovány“ v praxi rodinami ve feudální době právě tak jako později v 17. století?

Je skutečně známo mnoho případů, kdy byly sjednány zásnubny dětí nejranějšího věku. Tak syn Jindřicha Plantageneta a Eleonory Jindřich Mladší, byl v roce 1158 ve svých třech letech zasnouben s dcerou francouzského krále Ludvíka VII. a jeho druhé ženy Konstancie, Mar-

* Příkladem může být Harpagon v Lakomci, který manipuluje osudy svých dětí pro své vlastní cíle. (Pozn. red.)

kétou, která byla teprve šestiměsíčním miminkem! Většina politických dohod a spojení zahrnovala jeden nebo více sňatků, které se tehdy zdály být zárukou míru; tento zvyk přetrvával za středověku i v dobách ještě pozdějších. Stojí však za zmínku, že se takto nakládalo – přes některá opačná tvrzení – s budoucností chlapců stejně jako dívek. To, k čemu tím docházelo, je nepochybně dodnes běžné na třech čtvrtinách zeměkoule. Pak platí, že „místo toho, aby se lidé brali, protože se milují, milují se, protože se vzali“.* Situace jistě málo záviděníhodná. Ale od začátku s ní počítala i církev; jak jsme mohli konstatovat, během všech těch období, kdy rodina tvořila pevně konstituovaný stav, vystupovala církev v otázce rozvodu často rezervovaně, ne-li dokonce shovívavě; navrhla také, jak jsme viděli, zmírňující prostředek v podobě odloučení na základě dohody, a při tom se zasazovala za respektování svobodné vůle obou manželů. Přípravovala tak půdu pro požadavek svobody, který dnes lidem připadá zcela přirozený – ovšem, jak bychom si měli uvědomit, jen v těch oblastech světa, kam proniklo evangelium.

Lze ostatně říci, že tlak na uzavírání manželství pod diktátem státního zájmu spíše než z osobního rozhodnutí a náklonnosti dopadal především na slechtické rodiny. To však platí i ve 20. století: stačí uvést případ vévody Windsorského.

Pro rodiny prostých lidí – jež ovšem tvořily naprostou většinu obyvatelstva – nepředstavoval tento zvláštní způsob, jak užívat budoucnost svých dětí jako hypotéku, žádné nebezpečí. Přísnost, s níž tehdy církev vystupovala, jak jsme viděli, proti příbuzenským sňatkům, byla ve skutečnosti za tehdejších poměrů nutným preventivním opatřením proti nebezpečí jiného druhu, totiž proti možným zásahům rodinných seskupení.

* * *

Je zřejmé, že se situace vdané ženy mezi středověkem a francouzským klasičtým obdobím nabyčejně zhoršila. Je to patrné už v otázce správy jejího majetku. Tento aspekt zdůrazňuje Jean Portemer,⁵⁵ který studoval

* Názor, že láska hodná toho jména je v manželství výjimečná (viz odpověď Marie de Champagne na str. 95), mohl vycházet z pohledu na běžná manželství. (Pozn. překl.)

postavení ženy v období od 16. století do vydání Občanského zákoníku (Code civil⁵⁶) a připomíná, že královská moc byla v otázkách manželského práva mnohem nescmlouvavější než církev: vyžadovala souhlas rodičů se sňatkem, často až do dosažení třiceti let; tajný sňatek tak mohl být kvalifikován jako únos, a ten se v té době trestal smrtí... Portemer uzavírá: „Zhoršení je citelné v porovnání s předchozími staletími, kdy byl muž svrchovaným pánem pouze nad společným majetkem, nikoli nad svou ženou... Manžel ryjn svou moc neuplatňoval tak, aby chránil osobu [právně] nczpřisobílo, ale ve svém vlastním zájmu, na základě svého vyššího postavení hlavy manželského společenství. Vdaná žena se tím nestávala pouze, trvale nedospělou, jak zní ustálený výraz, nýbrž ve skutečnosti osobou z právního hlediska ještě mnohem bezvýznamnější než osoba nezletilá...“ Nezletilé dítě mohlo v jistých případech jednat právoplatně, zatímco veškeré právní akty vdané ženy byly neplatné (nutně), pokud je neschválil její manžel. Právníci z období *ancien régime*, silně ovlivnění římským právem, takové směrnice (jež Napoleonův zákoník později uzákonil) jen upevňovali. Citujme k tomu alespoň cti-hodného Pothiera⁵⁷: „Manželství, jež vytváří mezi mužem a ženou společenství, jehož je manžel hlavou, dává manželovi jakožto hlavě tohoto společenství nad osobou ženy právní moc, jež se vztahuje také na její majetek... Manželova pravomoc nad osobou ženy spočívá na základě přirozeného práva v tom, že manžel má právo vyžadovat od ní veškerou podřízenost, již je vůči němu povinna jako vůči nadřízenému, atd.“

Tím se očitáme daleko, velice daleko od mentality feudální doby. Tehdy mohl například Vincenc z Beauvais – a to v návaznosti na myšlenky vyjádřené již v 7. století Isidorem Sevillským, jež ve století 12. široce rozvinul Hugo od svatého Viktora – charakterizovat vztah manželky k manželovi slovy: *ut domina, nec ancilla, sed sociu* (ani paní ani služka, ale družka); smysl slova *sociu* zůstal zachován v mnoha běžných výrazech, například ve francouzském *associé* – společník, partner.⁵⁸

* * *

* Císařem Napoleonem I. v r. 1803 vydaný zákoník, který bývá pokládán za významný mezník v mnoha občanských otázkách a je často hodnocen velmi pozitivně. (Pozn. překl.)

** K biblickému pojetí vztahu mezi mužem a ženou tu připomeňme známé místo o důvodu stvoření ženy: „I řekl Hospodin Bůh: Nemí dobře; aby člověk byl sám. Učiním mu pomoc jemu rovnou“ (Gn 2,18, ekumenický překlad). (Pozn. překl.)

Dosažením plnoletosti, dokonce ve velmi časném věku, získávala žena zřejmě i cenou záruku nezávislosti; toho jsme si dnes opět dobře vědomi. Právní odborník Pierre Petot, který se zabýval postavením ženy podle francouzského regionálního zvykového práva⁵⁷, zjistil, že finanční zájmy ženy – a to i ženy vdané – byly ve 13. století dobře chráněny. Žena zůstávala majitelkou svého vlastního jmění. Manžel je spravoval, měl z něj užitek (šlo tedy o držební právo nazývané tehdy *saisine*), ale nedisponoval jím; majetek ženy byl naprosto nezcizitelný. Na druhé straně vdané ženě příslušel podíl na všem, čeho manželé nabyli společně, a v případě úmrtí manželka měla prospěch i z části majetku, který patřil jemu. Podle většiny doložených zvyklostí to byla polovina u neshleditcích, třetina u šlechtických rodin. Pierre Petot dále zjistil, že žena, která se zabývala obchodem, mohla před soudem svědčit o všem, co se této činnosti týkalo; zastupovala manžela i bez jeho předchozího zplnomocnění v jeho nepřítomnosti nebo pokud byl zaneprázdněn. Až do konce 15. století se těšila „Právní způsobilost“; v 16. století se však stávala právně nezpůsobilou a manželova kontrola nad jedním manželem byla čím dál přísnější; její jednání bylo právně nullitní, nedostala-li k němu manželovo svolení. Na základě teorie takových právníků, jako byli Thiraqueau a Dumoulin, můžeme podrobně sledovat postupný růst manželovy pravomoci; vyúsťují do faktické nesvéprávnosti vdaných žen, potvrzené na začátku 19. století Napoleоновým zákoníkem. To byl ovšem návrat k římskému právu, ale takového rázu, že o něm někteří odborníci referují ne bez humoru a ironie. Podle autorů kapitoly o římském právu ve významné práci „Odkaz středověku“ editora Crumpha a Jacobse se dialektici a právníci pokoušeli spojit s římským právem a s římským způsobem myšlení takové systémy, jež byly obojím častou zcela cizí, a „jejich snaha směřit všechny protiklady a najít v římském právu zdůvodnění praktických řešení, jež byla právním opakem řešení běžných u Římanů, vedla k dětskému hnidopíšství a k velké nepřenosnosti vědecké teorie“.

Tato umanutost však vládla v právnických směrech stejně jako na univerzitách zcela obecně a vedla mimo jiné k tomu, že žena byla úplně zbavena dosavadního práva disponovat svým majetkem. V tom jsou všichni historici práva zajedno. Jak uvádí opět Portemer, „například rozvedená žena na tom byla [v 17. století] mnohem hůř než na konci středověku, kdy nejen opět získala (v případě rozličky) právo spravovat

své jmění, ale mohla jím také svobodně disponovat. Od nynějška má však muž takovou moc, že i v případě jeho právní nezpůsobilosti musí žena žádat o jeho svolení, chce-li prodat své nemovitosti.“⁵⁸ Francouzské právo mělo navíc neblahý vliv i na zákonodárství dalších států. Pokud jde například o Belgie, uvádí John Gillissen, že „napoleonské zákony dotázání způsobilosti v našich provinciích citelně zhoršily v míře, podřízenosti ženy manželovi, v protikladu k názorům a myšlenkám, které byly do té doby vcelku svobodně zastávány“.⁵⁹ K tomu pak přimíná, že ještě ve 14. století žena, která jednala bez svolení svého muže – uzavřela smlouvu, darovala něco nebo svědčila u soudu –, mohla v případě neshody podle zvykového práva přitíh naněvyšší o svou přelici a věceno!

* * *

Otázka práva dědičné posloupnosti žen by si též zasloužila delší výklad. Na začátku 14. století se někteří právníci dovolávali *Lex Salica*, „salického zákona“, který zakazoval ženě dědit léna, neboť to prý bylo právem pouze mužů. V původním franském právu tomu tak skutečně bylo, takový byl obyčej. Avšak proti jeho všeobecné platnosti mluví řada skutečností. Tak již od poloviny 6. století se toto omezení vztahovalo pouze na dědičné rodinné statky (později nazývané hlavní sídlo); už za vlády Childericha I. (561–584) takzvaný nustrutský edikt změnil úplnou nezpůsobilost dcer na druhý stupeň následnictví (to znamená, že dcery mohly dědit, pokud nebyli synové, a sestry v případě, že nebyli bratři); s výjimkou hlavního sídla byly všechny přírůstky rodinného jmění rozděleny rovným dílem mezi dcery a syny; a konečně v praxi – a u rodin nešlechtických vždy – přestala mít už od 7. století všechna diskriminační opatření závaznou povahu jak u salických, tak i ripuarských Franků, Vizigótů, Burgundů, Alamantů, Bavorů a dalších. Uvážíme-li toto vše, pak vidíme, jak vratké byly argumenty těch právníků, kteří se ve 14. století okázale dovolávali „salického zákona“, aby podpořili první rozhodnutí Filipa Šličného v předvečer jeho smrti, jež zakazovalo ženám, aby se ujímaly dědičtí šlechtických lení. Budeme mít ještě příležitost o tom mluvit, až se budeme v osmé kapitole zabývat politickou mocí, kterou žena vykonávala během celé feudální doby.

Tehdy také panoval zvyk, že jestliže žena přinášela věno, muž jí zase dával k dispozici tzv. *dowaire* (vdovský důchod). A je známo, že

královny, jež tímto způsobem získaly nemalé prostředky, spravovaly své *douaire* během života i po smrti svých manželů.

* * *

Pokládali jsme za vhodné věnovat se poněkud podrobněji zákonodárství, jehož důsledky mají v každé epoše značný význam pro hospodářský život. Můžeme konstatovat, že ve feudální době ženy prodávaly, kupovaly, uzavíraly smlouvy, spravovaly majetky a nakonec pořizovaly závěť s takovou svobodou, jaká jejich sestram 16. a zvláště 17., 18. a 19. století zdaleka nebyla dopřána.

Abychom však nevyplnili celou kapitolu věnovanou manželství tak nezáživnými záležitostmi, obraťme alespoň na závěr pozornost k jeho zcela jiným stránkám. Básnička Kristina Pisánská, s níž budeme mít příležitost se znovu setkat v souvislosti s prvními antifeministickými výpady, dokázala velmi něžným a silně patetickým způsobem evokovat svůj svazek s manželem, který zemřel příliš brzy:

My správně jsme vše řídili
a naše srdce, která jsou
pro lásku sourozeckou
jen jedním, ta jsme spojili
jak pro čas dobrý, tak i zlý.

Alc nemusíme zůstat jen u slov. Kamený náhrobek dvou manželů, uchovávaný v chrámě des Cordeliers v Nancy, jehož znamenitý odlietek lze též spatřit v pařížském Musée des Monuments français, po staletí symbolizuje návrat křížáka: žena vítá a těsně objímá rytíře v rozdrážených hadrech. Hugo de Vaudémont, šestnáct let držení v saracénském zajetí, byl považován za mrtvého; jeho žena Anne de Lorraine, na niž naléhali, aby se znovu vdala, to vždy odmítla. – a jednoho dne se vrátil ten, koho už nečekali. A právě okamžik návratu zastavil v čase sochař.

Před tímto vzrušujícím mistrovským dílem francouzského sochařství 12. století pomyslíme opět na Villonovy verše:

Bez řeči buďte, paní, srdcem mým,
než krutá smrt si pro mne přijde.

7. Ženy a hospodářská činnost: venkovanky a měšťky

Historikové dobře znají nejstarší písemné prameny poskytující obraz venkova, mezi nimiž též slavný polyptych opata Irminona ze Saint-Germain-des-Prés, který dal někdy kolem roku 800 vypracovat kompletní soupis úředníků, svobodných rolníků nebo nevolníků, kteří žili na území jeho opátství. Najdeme tam záznamy jako: „Walairedus, kolón, jeho žena a jejich dvě děti hospodaří na dvou dvorcích (*manses* – *manse* byl pozemek-asi takové rozlohy – různé podle úrodnosti dané oblasti –, aby mohl uživit jednu rodinu). Každý rok jsou povinni odevzdat: jednoho vola, jednoho vepře, dvě bečky vína, jednu ovci, jedno jehně a pevnější částku čtyř denárů.“ Někdy žilo na téměř dvorci i několik rodin. Tak tomu bylo v případě Turpia a jeho tří dětí, kteří spolu s Regenulfem se ženou a třemi dětmi obývají dohromady jeden dvorec. Občas se v seznamu objevuje i osamělá žena, jako třeba jistá Teutgarde, hospodařící společně se synem: a jejich dvorec musel být skutečně velký, neboť měli každoročně odevzdávat dvě bečky vína a dvě míry (*setiers*)* hořčičného zrna.

Podobné dokumenty nám však ještě neřikají vše, co by nás zajímalo. Někteří badatelé proto vypracovali přesné analýzy vycházející z dochovaných souborů listin (diplomatářů). Tak se kupříkladu Jeanu Verdonovi podařilo pro kraj Poitou shromáždit statistické údaje o účasti žen a především rodin na donacích, koupích, prodejích, směnách atd., tedy aktech, které mají přímý vztah k životu na venkově v daném regionu. Mezi 417 zápisů z 10. století napočítal 198 osamělých mužů, ve dvou případech spolu s jejich dětmi, ale jen 53 osamělých žen, z nichž 13 mělo děti. Společně vystupujících párů bylo 142; u 24 z nich je zmínka o dětech, zatímco u 24 dalších rodinných skupin chybí jakékoli upřesnění. Podobné statistiky vypracoval Robert Fossier pro Pikardii.⁶⁸ Zjistil,

* Stará francouzská dutá míra, 150–300 l. (Pozn. překl.)

